

Alkalom **Modell és Valóság előadássorozat**
V. évad 5. előadás

Helyszín **Uránia Nemzeti Filmszínház**

Időpont **2014. március 20.**

Előadók **Roman Kowalski**
Kapronczay Károly

Szerkesztette **Pavlics Tamás**

Jegyzetekkel ellátta **Bozóky Tamás**

Korrektúra **Palkó Katalin**

KAPRONCZAY KÁROLY

**MENEKÜLTEK MENEDÉKE – LENGYEL
MENEKÜLTEK MAGYAR FÖLDÖN
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ÉVEIBEN¹
(MEGEMLEKEZÉS ID. ANTALL JÓZSEF
HALÁLÁNAK 40. ÉVFORDULÓJA
ALKALMÁBÓL)**

¹ A tanulmányhoz felhasznált irodalom: Kapronczay Károly: *Refugees in Hungary. Shelter from storm during world war II.*, Toronto–Buffalo, Corvinius, 1998., Kapronczay Károly: *Lengyel menekültek Magyarországon.* Budapest, Mundus Kiadó, 2009., József Antall sen.: *Schronienie uchodźców /Wspomnienia i dokumenty/.* Zebrał, opracował i przedmowa opatrzył Károly Kapronczay. Warszawa, Fronda, 2009.

² Mościnski, Ignacy (1867–1946) lengyel vegyész, politikus, köztársasági elnök (1926–1939)

A varsói rádió 1939. szeptember 1-jén reggel 5 óra 40 perckor jelentette, hogy a német csapatok átlépték a határt. A támadás nemcsak a német–lengyel határ teljes hosszában, hanem Szlovákia területéről, délről és Kelet-Poroszország felől, északról is megindult. Ignacy Mościnski² köztársasági elnök, a főparancsnokság és a kormány szeptember 14-én már a román–lengyel határ közelében tartózkodott, szeptember 17-én pedig áttette székhelyét román területre.

1939. szeptember 17-e tragikus fordulat a lengyel történelemben: minden előzetes értesítés vagy hadüzenet nélkül, a teljes lengyel–szovjet határ hosszában a szovjet hadsereg megkezdte Kelet-Lengyelország birtokbavételét. A szovjet hadsereg néhány nap alatt elérte tervezett célját, mintegy 250-300 ezer hadifoglyot ejtett; azonnal elhurcolta a helyi közigazgatás képviselőit, letartóztatta az értelmiséget és átadta a terepet a lengyelelles

ukrán és belorusz nacionalistáknak. 1939. november elején az elfoglalt területeket hivatalosan is „bekebelezte”, a megfelelő szovjetköztársaságokhoz csatolta. A lengyelek nem adták fel az ellenállást – Németországgal senki nem írt alá kapitulációt, a kormány a határokon kívül újjáalakult, hasonlóan a hadsereghez, amely végigküzdötte a szövetségesek oldalán a II. világháborút.

Németország a megszállt területek jelentős részét egyszerűen elcsatolta, a fennmaradókból pedig kialakították a Főkormányzóságot. Bezárták az összes kulturális és oktatási intézményt, csak az elemi és az ipari képzést engedélyezték. Ezzel párhuzamosan hajtóvadászatot indítottak a lengyel értelmiség ellen. Már a német katonai közigazgatás elkezdte a lengyelek, elsősorban a lengyel zsidók tömeges áttelepítését a Főkormányzóság területére, illetve arra kijelölt helyeken zsúfolták őket össze. Az ország II. világháború alatti emberáldozata csak hazai földön megközelítette az 5,5 milliót.

A szovjet közigazgatás automatikusan mindenkit szovjet állampolgárnak nyilvánított és bármilyen ellenállást, szervezkedést rendszer- és szovjet-ellenes bűncselekménynek minősített. Tragikusan végződött a szovjet fogóságba esett lengyel tisztek és tiszthelyettesek sorsa is. A katonai esküjükhöz és a lengyel kormányhoz hű tiszteket 1940 májusában likvidálták. Katyń tömegsíriai mintegy 25 ezer lengyel tiszt végső nyughelyéül szolgálnak.

A magyar kormány és a lengyel menekültügy

A Teleki-kormány³ szeptember első napjaitól számolt a lengyel menekültek megjelenésével: a lengyel katonai és polgári menekültek számára olyan kivételezett lehetőségeket biztosított, ami figyelemre méltó volt egész Európában. A lengyelek befogadása, a róluk történő humánus gondoskodás heves német tiltakozást eredményezett. Az első lengyel menekült 1939. szeptember 10-én lépett magyar földre, nagyobb hullámokban szeptember 15. után érkeztek a Vereckei-, a Tatár- és a Jablonka-hágón át.

³ Teleki Pál második kormánya (1939–1941)

Arra számítottak, hogy elsősorban katonák jönnek, de velük együtt jelentős számú polgári személy, közöttük számos gyerek lépte át a határt. A Belügyminisztérium felkérte a polgári közigazgatást, hogy gondoskodjon a menekültek ideiglenes elszállásolásáról és a honvédséggel együtt biztosítsa az ellátásukat, a Magyar Vöröskereszt és több hazai és nemzetközi szervezet segítségével.

1939. szeptember 18-án – Keresztes-Fischer Ferenc⁴ belügyminiszterrel egyetértésben – Teleki Pál⁵ miniszterelnök utasítást adott a magyar-lengyel határ megnyitására. A menekültügy kezelésére a magyar törvények sorába becikkelyezett 1936. évi XXX. törvényt⁶ kívánták alkalmazni, melyet Magyarország a Népszövetségbe történt belépése után írt alá. 1939 októberének első napjaiban magyar földön már 88 polgári és 91 katonai lengyel menekülttábor működött, amelyek közül a legnagyobb létszámmal természetesen az utóbbiak rendelkeztek.

A lengyel menekülteket magánházakban, bérelt panziókban és szállodákban helyezték el. A belügyminiszter a lengyel menekültügy országos irányítását dr. Antall József (1896–1974) miniszteri tanácsosra, a Belügyminisztérium IX. segélyezési és szociális osztályának vezetőjére bízta, akit később a lengyel menekültek „apónak”, legfőbb védelmezőjüknek tekintettek. Antall József a minisztérium apparátusán belül 1938 óta foglalkozott menekültekkel, elsősorban az ugyancsak százezres létszámot meghaladó erdélyi menekültek ügyeivel.

A Belügyminisztérium ösztönzésére a Magyar–Lengyel Társaságok Szövetsége a Magyar és a Nemzetközi Vöröskereszttel, valamint más emberbaráti szervezettel együtt 1939. szeptember 21-én megalakította a Magyar–Lengyel Menekültügyi Bizottságot. Ennek munkájában részt vett a lengyel követség is, és külföldi segélyszervezeteken keresztül könnyen támogathatta – anyagi és pénzügyi eszközökkel – a lengyel kormány is. Megalakították a Koordinációs Bizottságot, mint a legfontosabb döntő szervezetet. A magyar földre érkezett külföldi segítséget, a magyar állami támogatások kiegészítéseként, a Belügyminisztérium és a Honvédelmi Minisztérium rendelkezésére bocsájtották.

⁴ Keresztes-Fischer Ferenc (1881–1948) belügyminiszter (1931–1935, 1938–1944)

⁵ Teleki Pál (1879–1941) geográfus, politikus, miniszterelnök (1920–1921, 1939–1941)

⁶ 1936. évi XXX. törvény a hadra kelt seregek sebesültjei és betegei helyzetének javítása és a hadifoglyokkal való bánásmód tárgyában Genfben 1929. évi július hó 27. napján kelt egyezmények becikkelyezéséről

Szociális gondozás kérdése

A Teleki-kormány a lengyel menekültügyet szociális kérdéssé nyilvánította, ami az egész világháború idején meghatározta a más országból érkezettek sorsának kezelését. A nagy evakuálás befejezése után – 1940. május–június – is jelentős létszámú lengyel maradt magyar földön, továbbra is komoly erőfeszítést igényelve a hivatalos magyar állami szervektől és a magyar társadalomtól. A szociális gondozásban döntő szerepet játszottak a vöröskeresztes szervezetek, a Magyar Vöröskereszten belül megalakult lengyel tagozatok: Lengyel Vöröskereszt Magyarországi Képvisellete, Lengyel Orvosok Csoportja, valamint az Amerikai Lengyelek Szövetsége.

Ebbe az igen fontos tevékenységbe kapcsolódott be a lengyel emigráció két legális, a nemzetközi szerződésekből is garantált szervezete, a Lengyel Polgári Bizottság és a Lengyel Katonák Képvisellete a Magyar Királyságban. A Lengyel Polgári Bizottság és az egyes táborokban tevékenykedő tábori bizottságai jelentős szerepet játszottak a különböző segélyek és adományok szétosztásában, sőt az előbbi saját pénzalappal is rendelkezett. Az ország területén tartózkodó minden polgári menekült napidíját, a katonák – rendfokozatuknak megfelelő – zsoldot kaptak. Ezen összegek meghaladták az akkori átlagos magyar keresetet. Intézkedtek a betegek és a várandós anyák ügyében is, akik – orvosi igazolás ellenében – emelt napidíjat kaptak. Rendszeres segélynek számított a karácsonyi és a húsvéti pénz és a természetbeni adomány (ruhanemű, gyerekjáték, könyv és édesség).

Antall József körlevélben kérte fel a helyi önkormányzat vezetőit, hogy a lengyel menekültek munkavállalása érdekében biztosítsanak munkalehetőséget, illetve közvetítsenek a munkaadók felé. A munkaadók a helyi önkormányzatokhoz, illetve a katonai parancsnokságokhoz fordulhattak munkaerőigényükkel. Az 1943. évi összesített adatok szerint az itt tartózkodó mintegy 35 ezer lengyel menekült közül állandó munkahellyel 6500 fő rendelkezett.

A menekülteket gondozó intézmények

⁷ Dembinski, Stefan (1887–1972) altábornagy

⁸ Steifer, Marian Jan (1889–1945) ezredes

A Lengyel Katonai Képviselő első parancsnoka Stefan Dembinski tábornok⁷ volt, aki fontos szerepet játszott a magyar katonai vezetőkkel folytatott tárgyalások megkezdésében, a lengyel katonai emigráció életének megszervezésében, majd később az evakuáció irányításában. A megújuló német tiltakozások miatt Dembinski tábornok hamarosan evakuált, a Nyugaton harcoló lengyel hadsereg egyik kiemelkedő tudású parancsnoka lett. Utódja Marian Steifer ezredes⁸ volt, az ő helyébe pedig Alexander Król alezredes, mérnökkari tiszteletet neveztek ki.

Ennél bonyolultabb rendszerrel működött a lengyel polgári menekültügy, amelyet a Belügyminisztérium IX. osztálya irányított. Menekültügyi Irodát szerveztek, amely a nyilvántartási feladatok intézése mellett összekötő szerepet töltött be a minisztériumi osztály, a társadalmi szervezetek és a lengyel emigráció között. Ebben a legfontosabb szerepet a Lengyel Polgári Bizottság játszotta, amely az emigráció belső életét irányította, valamint összekötő szerepe volt az emigráció és a magyar hatóságok között. Vezetője Henryk Ślawik (1896–1944) lengyel szocialista képviselő, katowicei újságíró és lapszerkesztő lett.

Oktatásügy

A lengyel menekültek jelentős részét gyermekek és iskolaköteles fiatalok alkották, így biztosítani kellett a tanulási lehetőségeiket is. 1939 őszén a hozzátartozók nélkül érkezett gyerekeket és fiatalokat a Balaton környékére irányították. Az első ifjúsági tábort Zamárdiban szervezték meg, ahol a lengyel fiatalok többségét – kb. 300 fiatal – a 14–15. életévet betöltötték alkották. Hieronim Urban igazgatón kívül két szaktanár és több felnőtt segítő látta el az oktatás feladatait. A Belügyminisztérium hamarosan újabb tanárokat vezényelt ide, így 1939 végére 16 szaktanár és nagyjából ugyanennyi felnőtt kisegítő tevékenykedett itt. A lengyelországgal egyenértékű bizonyítványt kívántak adni a fiataloknak, ezért három képzési szint

(elemi, gimnáziumi-líceumi, szakmunkás) számára kellett lehetőséget teremteni és ezekhez megfelelő pedagógusokat keresni.

1940 júniusában meg kellett találni a középiskolai oktatás más módját. Az új, nyílt forma a balatonboglári katonai és polgári tábor mellett szervezett Ifjúsági Tábor lett, ahol félig illegális, de szervezett általános és középiskolai oktatás folyhatott. Az oktatási programot a Lengyel Polgári Bizottság dolgozta ki lengyel szakemberekkel közösen. A tábor létrehozásában elvülhetetlen érdemeket szerzett Varga Béla⁹ plébános – később már az Ifjúsági Tábor legfőbb védnökeként tevékenykedve –, aki az oktatás céljaira átadta az egyházközség tulajdonában levő községi kultúrházat; segítségével az Ifjúsági Tábor a Nemzeti Szállóba és még hat panzióba települhetett. Az oktatás nagy hangsúlyt fektetett a lengyel szellemiség fenntartására, a részletes tantervben azonban helyet adtak a magyar nyelvnek, valamint a magyar irodalmi, történelmi és földrajzi ismeretek tanításának is. Az oktatás megszervezését akadályozó politikai tényezőkön kívül gondot jelentett a tankönyvhiány. Jóformán nem volt tankönyv, ezért a humán tárgyak elsajátításakor elsősorban a jegyzetelésre építettek. Csak később látták el a lengyel iskolákat megfelelő számú, Magyarországon és külföldön nyomtatott lengyel tankönyvekkel. A lengyel menekültek oktatásügyén belül az általános iskolai képzés volt az első, amit a magyar hatóságok megszerveztek. A II. világháború évei alatt 18 ilyen iskola működött magyar földön, amelyek közül nevezetes volt a barcsi, a keszthelyi és a kadarkúti, ahol csak iskolai foglalkozás folyt és a gyerekek szüleikkel laktak együtt.

Lengyel zsidó iskolák

Jelentős számban érkeztek Magyarországra fiatalok és hozzátartozó nélkül álló zsidó vallású gyerekek is, többet a lengyel gettókból csempészték ki. Az árva és az egyedülálló zsidó gyerekek számára szervezték Vácott 1943-ban a Lengyel Árvák Otthonát, hivatalos nevén a Lengyel Tiszti Árvák Otthonát. Itt közel 150, 4 és 16 év közötti gyereket helyeztek el.

⁹ Varga Béla (1903–1995) plébános, pápai prelátus, kisgazdapárti politikus, 1945–1947 között a Nemzetgyűlés elnöke

Az árvaház helyének megválasztása céltudatos volt, mivel Vácott családos lengyel tiszti tábor is működött, így a hitlerista elhárítás számára sem jelenthetett különösebb feltűnést egy ilyen intézmény működése. Az internátussal együtt megszervezett árvaházban iskola és óvoda is helyet kapott. Az intézeten belül magas színvonalú nevelőmunka folyt. A szervezethez jellemző, hogy a magyar elhárítás és rendőrség a német bevonuláskor értesült a lengyel árvaház igazi „rendeltetéséről”, addig „egyszerű árvaházként” ismerték.

Az intézet nyugodt, belső életét Magyarország német megszállása szakította meg. A megszálló német hatóságok elrendelték a váci intézetben tartózkodó gyerekek és tanárok összeírását, és nem titkolták, hogy céljuk a koncentrációs táborba való szállításuk volt. Az időközben letartóztatott Antall József ellen elsősorban ennek az intézetnek a megszervezése volt a vád.

1939–1943-ban – a váci mellett – több helyen is szerveztek zsidó származású lengyel gyermekcsoportok részére kisebb nevelőintézeteket. Legjelentősebb ezek közül a Stanislaw Vincenz vezetése alatt állt rákosfalvai intézet, ahol – a váci árvaházhoz hasonlóan – hamis papírokkal 35, 7–13 év közötti gyermek élt internátusban. Ilyen intézet volt még Csillaghegyen, egy ideig Szentendrén, Csobánkán és Leányfalun is, de ezek 1943-ban – a német követség tiltakozásai miatt – megszűntek. A balatonboglári táborban is összesen 123 zsidó vallású gyereknek adtak ki bizonyítványt, illetve ennyien fejezték itt be tanulmányaikat.

Balatonboglár

1940 szeptemberében Balatonbogláron – félig illegális keretek között – lehetőség nyílt a középiskolai oktatás folytatására, hivatalosan Lengyel Ifjúsági Tábor néven, 300 lengyel fiatal részvételével. A tábor lengyel parancsnoka Henryk Urban, a lódzi gimnázium volt igazgatója, a Lengyel Polgári Bizottság tagja volt, de e tisztséget 1941 nyarán dr. Piotr Jendrasik vette át. Az első évben az oktatás még a helyi iskola tantermeiben folyt, de 1942 őszére megkapták az átalakított katolikus művelődési házat.

Ebben az épületben a gyerekek gyakorlati képzését szolgáló könyvkötő- és asztalosműhelyeket is létesítettek. A foglalkozásokat rendszeres sport- és kulturális rendezvények egészítették ki. A tábor magas színvonalú oktató-nevelő munkájának hű tükré az itt szerkesztett és kiadott, általában 70-100 oldal terjedelmű *Młodzież* című ifjúsági lap, melynek első száma 1943. augusztus 28-án jelent meg, és kizárólag a tábor lakói írták. Tanulmányai és kisebb közleményei Lengyelország jövőjéről és a magyarországi emigráció helyzetéről szoltak, továbbá híreket közölt az Európa más területein élő lengyelek sorsáról, életéről, valamint erősítette a fiatalok körében a hazafias érzést.

Magyarország német megszállása után, az 1944. március 19-ét követő napokban az összes tanulónak kiadták a bizonyítványokat. A tanulók többségét más táborokba irányították, és csak a hozzátartozó nélküli fiatalok maradtak az ifjúsági tábor területén. A tábor katonai felügyelet alá kerülésének idején fogta el a német elhárítás Jendrasik igazgatót és 7 társát, akik a mauthauseni koncentrációs táborba kerültek.

A balatonboglári Lengyel Ifjúsági Tábor illegális középiskolája a II. világháború alatt egyedülálló volt Európában. Rajta kívül csak egyetlen ilyen lengyel gimnáziumról tudunk Svájcban, de ennek oktatási nyelve csak részben volt lengyel. Majdnem mindegyik katonai táborban folyt elektrotechnikus, autóvezető, telefonszerelő és -kezelő tanfolyam.

Egyetemi képzés

A lengyel menekültek oktatásügyén belül nehézséget az egyetemi tanulmányok biztosítása jelentett. Közel félezerre tehető azoknak a lengyel egyetemistáknak a száma, akiket a háború a frontra szóltított, és mint katonai menekültek kerültek Magyarországra. A menekültügyi szervek „az egyetemi ügyeket” külön kezelték. Tanulmányaik engedélyezésétől – hivatalosan – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elzárkózott. Végül kompromisszumos döntés született: a Miniszterelnöki Hivatal egyéni elbírálás alapján hozzájárult az egyetemi tanulmányok folytatásához, de az

engedélyt kérelmező beadványhoz csatolni kellett a Belügyminisztérium IX. osztályának, illetve annak vezetőjének, Antall Józsefnek a személyes igazolását.

1943 őszén 201 lengyel fiatal iratkozott be a budapesti egyetemekre, ezek közül 129 férfi és 72 nő volt. A leglátogatottabb a Műszaki Egyetem volt, de jelentős számú lengyel fiatal tanult a Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsész- és orvosi karán, valamint a soproni kohó- és a veszprémi bányamérnöki szakokon. Több lengyel hallgatója volt a Zeneművészeti és az Állatorvosi Főiskolának, de tanultak lengyelek Debrecenben, Szegeden, Pécsen a tudományegyetemeken, Keszthelyen az agrártudományi karon és több papi szemináriumban is. 1945 tavaszán Budapesten még 33 lengyel egyetemistát regisztráltak, akik 1947-ig maradtak, itt fejezték be egyetemi tanulmányaikat.

Önálló egészségügyi szolgálat

1939 őszén a legfontosabb intézkedés a lengyel menekültek egészségügyi-orvosi ellátásáról szólt. A BM körrendelete megerősítette, hogy „teljesen ingyenes orvosi ellátást biztosítanak minden katonai és polgári menekültnek”, a végrehajtást a katona-egészségügyi szervekre és a tisztiorvosi szolgálatra bízta. A rendeletben intézkedtek az itt tartózkodó lengyel orvosok és egészségügyi szakemberek munkájának igénybevételéről is.

1939. november 3-án megalakult a Lengyel Orvosok Csoportja, amely végleges formában megszervezte a polgári és a katonai táborok orvosi és egészségügyi szolgálatát. Annak ellenére, hogy a Lengyel Orvosok Csoportja hivatalosan a Magyar Vöröskereszt szervezetén belül jött létre, nem különült el a Lengyel Vöröskereszt Budapesti Kirendeltségétől, sőt rendkívül összefonódtak a kapcsolatok. A tábori egészségügyi szolgálatra a Lengyel Vöröskereszt nővértanfolyamokat szervezett, és széles egészségügyi felvilágosító tevékenységet fejtett ki. E tanfolyamokról került ki a magyar földön szolgálatot teljesítő mintegy 90 lengyel vöröskeresztes ápolónő többsége.

A Lengyel Orvosok Csoportja 1939 novemberében kezdte el hivatalosan tevékenységét, eredményes munkáját elsősorban Koflätaj-Srzednicki¹⁰ tábornoknak köszönheti, aki szakmai és szolgálati előjárója volt a polgári és katonai táborok orvosi karának. A szervezet végleges kialakulása 1940 nyarán fejeződött be, ekkorra minden tábor önálló orvosi rendelővel, betegszobával, elkülönítővel és gyógyszerházzal rendelkezett: személyzetüket a Lengyel Orvosok Csoportja biztosította, működésüket a magyar orvosi hatóságok is ellenőrizték.

A Lengyel Orvosok Csoportja megszervezte továbbá a fogorvosi szolgálatot, a fogtechnikusok alkalmazását, ingyenesen biztosította a fogpótlást. Ennek költségeit a Lengyel Polgári Bizottság vállalta magára. Már 1939 őszén komoly gondot jelentett a lengyel betegek magyar gyógyintézetekben való elhelyezése. A lengyel egészségügyi szervezeten belül külön csoportot alkotott a polgári és a katonai táborokban tevékenykedő orvosok kara.

Jelentős momentum volt a győri Lengyel Katonai Kórház megszerzése, amely 140 ágyas, osztályrendszerű gyógyintézetként működött, orvosi kara és betegápoló személyzete lengyel volt, működésének anyagi és szakmai feltételeit pedig a magyar katonai és polgári egészségügyi rendszer biztosította, illetve a Nemzetközi Vöröskereszt egészítette ki. Ezen kívül Szentesen idegosztály, Letkésen és Ipolyszalkán belgyógyászati, Mátraházán pedig tbc-szanatórium működött. Budapesten – a Fő utca 13. sz. alatt – Központi Lengyel Rendelőintézetet szerveztek, melynek működése elsősorban Andrassy Klára¹¹ grófnőnek, Odescalchi hercegnőnek köszönhető, aki a tulajdonában lévő bérházban egy egész emeletet engedett át lengyel orvosi és vöröskeresztes szervezeteknek.

A Lengyel Katolikus Egyház

1939 őszén a lengyel menekültekkel együtt tábori papok, világi lelkészek és szerzetesek is érkeztek Magyarországra. Összefogásukra és tevékenységük biztosítására 1939. október elején Budapestre érkezett és a pálosok

¹⁰ Koflätaj-Srzednicki, Jan (1883–1944) lengyel orvos, szabadkőműves, dandártábornok

¹¹ Andrassy Klára grófnő (1898–1941), gróf Andrassy Gyula miniszterelnök unokája, 1921 és 1929 között Odescalchi Károly herceg felesége

¹² Radonski, Karol (1883–1951) włocławeki püspök (1929–1951)

¹³ XII. Pius pápa, eredeti nevén Eugenio Maria Giuseppe Giovanni Pacelli (1876–1958), római katolikus egyházfő (1939–1958).

¹⁴ Serédi Jusztinián (1884–1945) benecés szerzetes, egyházbiztos, érsek, bíboros, hercegprímás, 1927 és 1945 között a magyar katolikus egyház vezetője

¹⁵ egyházkormányzati hatalommal rendelkező személyek (pl. megyéspüspökök)

¹⁶ joghatóság

¹⁷ *A magyar katolikus püspöki kar 1939. október 3-i ülésének jegyzőkönyve. 1/i. napirendi pont.* In: A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. II. kötet. *Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae XII–XIII.* Szerk.: BEKE Margit. München–Budapest, Aurora, 1992. 218–219. p.

¹⁸ Budapest főpolgármestere ekkor Karafiáth Jenő (1883–1952) volt, aki 1937 és 1942 között látta el tisztségét.

¹⁹ Bárdossy László (1890–1946) miniszterelnök (1941–1942)

Gellért-hegyi kolostorában szállt meg Karol Radonski¹² włocławeki megyéspüspök. XII. Pius pápához¹³ írott jelentésében 1939. október közepén a lengyel menekült papok számát még húszra tette, ám ez a szám 1940 január elején hatvanra emelkedett.

A lengyel lelkészek egyházi jogállásáról Serédi Jusztinián¹⁴ hercegprímás már 1939. október elején tárgyalta Radonski püspökkel, és a magyar püspöki kar 1939. október 3-i értekezletén úgy intézkedett, hogy a lengyel menekültek lelki gondozása az egyes ordináriusok¹⁵ hatáskörébe tartozik, akik már az értekezleten megadták a jurisdíciót¹⁶ a területükön működni kívánó lengyel papoknak, „amennyiben azok saját ordinariusuk által ilyenfelruházva vannak”.¹⁷

A lengyel lelkészek legfontosabb kérése az volt, hogy szolgálatukat a táborokban engedélyezzék. Érdeklükben Serédi hercegprímás eljárta a polgári és katonai hatóságoknál, amelyek nem gördítettek akadályt ez elé. Budapest Székesfőváros főpolgármestere¹⁸ 1940 márciusában a lengyel menekülteknek felajánlta egy temetői parcellát a rákoskeresztúri temetőben, de Győrben, Egerben és más helyeken is a polgármesteri hivatalok hasonló gesztust tettek a magyar földön elhunyt lengyelek emlékére. A magyar papság rendkívül nagy rokonszenvvel fogadta lengyel paptestvéreit, akik az esetek többségében a római katolikus plébániákon laktak.

A Lelkészi Hivatal előbb részt vett az evakuációban, majd a titkos ellenállásban. Sok helyen, például Nagycenken, Jolsván – e helyek gyakran szerepeltek a német tiltakozásokban – a papok a vasárnapi misén szólították fel a katonákat a szökésre. A táborokon kívül lakó papok szabadon hallgatták a londoni lengyel rádió adásait, azok híreit azonnal közölték a táborok lakóival. A lengyel papoknak egy része, akiknek a kiadatását a németek követelték, magyar rendházakban bujkált, majd más néven, másik táborban folytatta tevékenységét. A nagyarányú szökések miatt ismét megsokszorozódtak a német tiltakozások. Ezért kellett elhagyni Magyarországot Radonski püspöknek is, aki a Lengyel Lelkészi Hivatal élére Piotr Wilk-Witoslawski ferences szerzetest, lengyel táborigazgatót nevezte ki. A német tiltakozások miatt a magyar rendőri hatóságok – a Bárdossy-kormány¹⁹ idején – levelezési cenzúrát vezetett be a Lengyel

Lelkészi Hivatalban, amit Wilk-Witoslawski egyszerűen nem hajtott végre. A németek másik vádja az volt ellenük, hogy hamis keresztlevelek kiállításával lengyel zsidóknak igyekeznek segíteni.

A titkos katonai ellenállás egyik lényeges futárvonala volt a Varsó–Krakkó–Budapest–Vatikán tengely, amelyet főleg egyházi személyek biztosítottak, így nem véletlenül kísérte figyelemmel a német felderítő szolgálat a lengyel papok mozgását és tevékenységét.

A német megszállás után

Magyarország német megszállása a lengyel menekültügy életében is sorsforduló, hiszen a nyílt üldözés mellett a menekültügyet irányító és az emigráció ellenállási tevékenységét fedező magyar állami hivatalok vezetőinek letartóztatása vagy eltávolítása következtében erősen meggyengültek azok a háttérintézmények, amelyekre már közel öt esztendője támaszkodhattak, segítségükre építhettek. A tömeges letartóztatások következtében az emigráció vezérkara ugyancsak meggyengült.

1944. március 19-én hajnalban a Gestapo pontos névjegyzékekkel érkezett Budapestre, sikerült elfognia a lengyel emigráció vezetőinek többségét, közöttük Edmund Fietowiczot²⁰ és Henryk Sławikot. A letartóztatott lengyel vezetők többségét 1944 augusztusában Mauthausenben kivégezték. A budapesti Fő utcai Lengyel Rendelőintézetben a Gestapo agyonlőtte Jan Kofłataj-Srzednicki tábornokot, valamint Teofil Kandaffer főorvost és Sikorska ápolónőt. A letartóztatási hullám nem kerülte el a lengyel papokat sem: Wilk-Witosławski atyával együtt mintegy 10 lengyel katolikus papot hurcoltak börtönbe, összeesküvéssel, kémkedéssel, fegyveres ellenállással vádolták őket.

A Belügyminisztériumon belül lényeges változás történt: Antall József még 1944. március 20-án benyújtotta lemondását az új belügyminiszternek, majd néhány nap múlva őt is letartóztatták. 1944. április 29-én betiltották a lengyelek különböző szervezeteinek – iskolák, érdekvédelmi és kulturális egyesületek stb. – tevékenységét. A londoni lengyel kor-

²⁰ Edmund Fietowicz, valójában Edmund Fietz (1904–1944).

mány 1944. április 14-én kelt rádióüzenetében felhatalmazta Zbiegniew Borówkot, a Magyarországon élő lengyel diplomatát a Lengyel Polgári Bizottság újjászervezésére, valamint a Nemzetközi Vöröskereszttel történő azonnali kapcsolatfelvételre. A lengyel vezetők és a menekültügyet támogató magyar kormánytisztviselők arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a jogvédelem kérdésében a Nemzetközi Vöröskereszt segítségét kéri. A jogvédelem ügyében Utassy Lóránd²¹, Apor István és Zbiegniew Borówko több alkalommal tárgyalt Friedrich Bornnal²², aki a londoni lengyel kormány megkeresésére vállalta a feladatot. 1944. augusztus 18-án Friedrich Born – Apor István kíséretében – megjelent a gödöllői kastélyban, ahol magánkihallgatáson Horthy²³ elismerte a Nemzetközi Vöröskereszt illetékességét a lengyel menekültek érdekképviseletében, egyben felkérte a Nemzetközi Vöröskeresztet e jog gyakorlására.

A Nemzetközi Vöröskereszt budapesti kirendeltségén belül azonnal megalakult az ún. P Sekció (Lengyel Alosztály), amely átvette a Lengyel Polgári Bizottság és a betiltott összes lengyel szervezet feladatkörét, megszervezte a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alá helyezett táborokat, az ellátást, az élelmezést és az egészségügyi biztosítást. Vezetője Zbiegniew Borówko lett.

Még 1944. július közepén – a Nemzetközi Vöröskereszt tiltakozása ellenére – kiszállították Dachaubá és Mauthausenbe a március végétől le tartóztatott mintegy 600 lengyelt, közöttük az emigráció vezetőit. A Vöröskereszt szívósan küzdött azért, hogy a magyar hatóságok ne tegyenek a lengyel katonai és polgári menekültek között különbséget, ne érvényesítsék a zsidó vallásúak kiadatását. A nyilasuralom alatt a Nemzetközi Vöröskereszt védelme alatt álló táborok helyzete ismét kritikussá vált. A német és nyilas egységek nyíltan felléptek a lengyelek ellen, semmibe vették a nemzetközi védelmet, s a honvédség felügyelete alatt álló táborokból mind gyakrabban hurcoltak el lengyeleket. Ennek „eredményeként” 1944 novemberében több száz lengyelt hajtottak gyalogmenetben Németországba, útközben sokukat megöltek.

²¹ Utassy Lóránd (1897–1974) közgazdász, ezredes, katonai attasé, 1944 májusáig a hadifogolyügyek vezetője a Honvédelmi Minisztériumban

²² Born, Friedrich (1903–1963) a Nemzetközi Vöröskereszt svájci követe Budapesten 1944 és 1945 között

²³ Horthy Miklós (1868–1957) ellentengernagy, Ferenc József szárnysegéde (1909–1914) Károlyi Gyula ellenkormányának hadügyminisztere (1919), a Nemzeti Hadsereg fővezére, 1920 és 1944 között Magyarország kormányzója

Hazatérés

1945 tavaszán a legnagyobb lengyel közösség Budapesten élt, akik már február 16-án, az Andrássy út 30. alatt megalakították az Ideiglenes Lengyel Bizottságot, és azonnal felvették a kapcsolatot a Tisza István téren működő Ideiglenes Kormány²⁴ képviselőivel. Az Ideiglenes Lengyel Bizottság elnöke Stanisław Spasiński²⁵ ezredes, a titkos lengyel katonai ellenállás ismert személye volt. Az Ideiglenes Lengyel Bizottság azonnali élelmiszersegélyt kapott az Ideiglenes Kormány képviseletétől, amit a bujkáló lengyelek között szétszított. Néhány nappal később Aleksander Piskorski irányításával Szegeden alakult meg egy hasonló bizottság, amely a Balkánról Lengyelország felé igyekvő menekülteket vette gondozásba, részükre élelmet, szállást és védelmet biztosított.

Új helyzet állt elő 1945 márciusában: Borówko és Spasiński felvették egymással a kapcsolatot, újjá kívánták alakítani a Lengyel Polgári Bizottságot; ennek nevében kívánták a lengyel erőket összpontosítani. Ezt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság²⁶ szovjet tagjai nem ismerték el, mint a londoni „reakciós” lengyel kormány képviseletét. A menekültek többsége nem várta meg a hazatelepülés hivatalos értesítését, egyénileg vágott neki a hazavezető útnak.

Jelentős számú lengyel érkezett a Balkánról magyar területre, akik nyelvi és helyismereti problémákkal küzdöttek. A legnagyobb gondot ők jelentették a lengyeleket gondozó bizottságoknak. Budapest főpolgármestere a főváros területén tartózkodó lengyelek elszállásolására, központi élelmészésére és orvosi ellátására a Hungária körüli laktanya egyik épületét jelölte ki, ahová a lengyel segélyező és gondozó szervezetek települtek. Az első hazatérő csoportot 1945. április 23-án indították útjára Tura községből, és a mintegy 1200 egykori – főleg magyar földön élt – lengyel menekülteket szállító vonat Bécsét és Prágát érintve érte el a lengyel területet.

1945. május-júniusában megközelítőleg négyezer lengyel menekült tartózkodott még Budapesten, vidéken nagyjából ezer személyről tudtak. Az Ideiglenes Lengyel Bizottság Szegeden, Székesfehérváron, Turán és

²⁴ Ideiglenes Nemzeti Kormány: 1944 decemberében Dálnoki Miklós Béla miniszterelnök vezetésével Debrecenben megalakult koalíciós kormányzat, amely az 1945. novemberi választások utánig volt hivatalban.

²⁵ Spasiński, Stanisław Jan (Leon Robak) (1896–1969)

²⁶ Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEK): a II. világháborúban győztes nagyhatalmak által létrehozott testületek a fegyverszünet betartásának és a legyőzött államok kormányainak ellenőrzésére. A magyarországi SZEK-et a szovjetek irányították.

Hegykőn rendezett be ideiglenes lengyel gyűjtőtáborokat, ahol szállást és ételmezt biztosítottak, Wawrzyniak főorvos szerint 5578 menekültnek.

1945 júniusában Budapesten megkezdte tevékenységét – a lengyel kormány megbízásából – a Lengyel Hazatelepülési Bizottság, amelynek elnöke Jan Krzemień ezredes volt. A Bizottság alárendeltségében működött a Lengyel Likvidációs Bizottság (LLB), amely hivatalosan a magyarországi lengyel állami vagyont mérte fel, az 1939 őszen magyar földre került lengyel vagyontárgyakat vette számba.

Segítséget kaptak a menekültügyet irányító volt politikusoktól, elsősorban Antall József államtitkártól, későbbi újjáépítési minisztertől²⁷ és Varga Bélától, a Nemzetgyűlés elnökétől. 150 millió pengőt fordítottak az ideiglenes táborok fenntartására. 1945. augusztus 23-ig hivatalosan mintegy 4 ezer lengyel tért vissza hazájába. Ezután csak olyanok maradtak, akik végleg hazájuknak választották Magyarországot, vagy éppen – közel százan – egyetemi tanulmányaik befejezése előtt álltak. Az egyetemisták a Lengyel Egyetemisták Képviselőlete Magyarországon nevű szervezetbe tömörültek, ellátásukra Antall József újjáépítési miniszter 1945 szeptembertől napi ezer pengő napidíjat biztosított. A lengyel egyetemisták utolsó, 41 fős csoportja 1946. június 30-án tért vissza hazájába.

²⁷ Antall József 1945–1946-ban volt újjáépítési miniszter.